

Fonetyka międzywyrazowa zróżnicowana regionalnie

Autor: Halina Karaś

{smoothgallery image=M879.gif&title=Leksykon&caption=Fonetyka międzywyrazowa udźwięczniająca i nieudźwięczniająca w gwarach. Oprac. P. Garczyński na podstawie: Dejna 6. Kucała 72.} Fonetyka międzywyrazowa zróżnicowana regionalnie dotyczy jedynie pozycji przed samogłoskami i spółgłoskami półotwartymi. W całej Polsce w wymowie połączeń międzywyrazowych zachodzą upodobnienia pod względem dźwięczności. Są one zawsze wsteczne. Przed spółgłoskami dźwięcznymi rozpoczynającymi drugi wyraz spółgłoski wygłosowe pierwszego wyrazu zachowują dźwięczność lub ulegają udźwięczeniu: sad Basi, brad Basi (= brat Basi), nagłosowa spółgłoska bezdźwięczna powoduje natomiast zachowanie wymowy bezdźwięcznej lub ubezdźwięcznienie: brat_Kasi, sat Kasi. Różnice terytorialne uwidaczniają się wtedy, gdy drugi wyraz rozpoczyna się od samogłoski lub spółgłosek półotwartych r, l, ł, m, n, m’, ń, j, wtedy to możemy mówić o zróżnicowanej regionalnie (nie tylko dialektalnie) fonetyce międzywyrazowej. Tzw. fonetyka międzywyrazowa udźwięczniająca (tzn. dźwięczna wymowa wygłosowej spółgłoski poprzedzającego wyrazu przed samogłoską lub spółgłoską półotwartą występującą w nagłosie wyrazu następnego), np. jag ugryz, tag inne, jag odpytuje, brad_Ali, dziż jag jest, jezd juz, juz mniej, gdziesig miała = jak ugryzł, tak inne, jak odpytuje, brat Ali, dziś jak jest, jest już, już mniej, gdziesik miała, charakteryzuje południową i zachodnią część Polski (Małopolska, Śląsk, Wielkopolska wraz z Kujawami i ziemią chełmińsko-dobrzyńską). Fonetyka międzywyrazowa nieudźwięczniająca (tzn. bezdźwięczna wymowa wygłosowej spółgłoski poprzedzającego wyrazu przed samogłoską lub spółgłoską półotwartą występującą w nagłosie wyrazu następnego), np. jak inne, brat_Ali, nasz_Marek, wós_rusza, sat mamy, występuje w Polsce północnej i wschodniej (Pomorze, Mazowsze wraz z Warmią, Mazurami, Podlasiem, a także spoza dialektu mazowieckiego Lubelszczyzna i Pogranicze Małopolski z Mazowszem). Zatem fonetyka udźwięczniająca charakteryzuje dialekt małopolski (bez Pogranicza z Mazowszem i Lubelszczyzny), śląski, wielkopolski (bez większości Krajny, bez Kociewia i Borów Tucholskich). Fonetyka nieudźwięczniająca zaś jest typowa dla dialektu mazowieckiego i gwar północnopolskich na obszarze między Wielkopolską a Kaszubami (gwary krajniackie bez małego skrawka na południu, kociewskie, tucholskie). Granica przebiega koło Leżajska, Opatowa, Iłży, Skierniewic, Płocka, Grudziądz. Jest to cecha ważna dla podziału polskich dialektów ludowych, różnica nie tylko dialektalna, ale i regionalna (zob. Regionalizm, Regionalne odmiany polszczyzny). Izofona udźwięcznień międzywyrazowych jest zbieżna z większą liczbą innych izofon i krzyżuje się z izofoną mazurzenia. Różnice terytorialne w fonetyce międzywyrazowej nie dotyczą przyimków, które w całej Polsce zachowują dźwięczność w wygłosie: bez niego, od Adama, nad ranem. Podobnie jak połączenia międzywyrazowe traktowane są w dialektach ludowych (ale już nie w odmianach regionalnych polszczyzny) formy – czasu przeszłego historycznie złożone, np. wiósem, ukratem (na obszarach nieudźwięczniających), wiózem, ukradem (na obszarach udźwięczniających). Wyraźną tendencję do szerzenia się na sąsiednie dialekty wykazuje mazowieckie nieudźwięcznianie na granicy wyrazów: las_rłóśnie, przy jednoczesnym zachowaniu udźwięcznień w formach historycznie złożonych (całkowicie lub przynajmniej częściowo): tłuęś = tłuęś, zaniózem = zaniósem. Ten typ wymowy obejmuje szeroki pas wzdłuż granicy rozdzielającej obszary z udźwięczniająca i nieudźwięczniająca fonetyką międzywyrazową, m.in. rozpowszechnił się na północnym zachodzie w gwarach kociewskich, borowiackich i krajniackich, w znacznej części gwar chełmińsko-dobrzyńskich, w gwarach południowej Lubelszczyzny i sąsiednich po okolice Radomia, Iłży, Opatowa, Tarnobrzega i Leżajska. Świadczy, że pierwotnie panowała tu fonetyka udźwięczniająca, a wymowa bezdźwięczna wygłosowej spółgłoski pierwszego wyrazu w połączeniach dwuwyrazowych jest wtórna. Zob. więcej: Podstawy dialektologii / I. Czym zajmuje się dialektologia? / 1.5. Typy i przykłady regionalizmów.